

O scurtă
eternitate

PASCAL
BRUCKNER

O scurtă eternitate

PASCAL
BRUCKNER

Filosofia longevității

Traducere din franceză
de Doru Mareș

TREI

„Mai degrabă de o viață stupidă ar trebui
să ne temem, decât de moarte.“

Bertolt Brecht

*Se dedică memoriei profesorului meu
Vladimir Jankélévitch,
cel atât de elocvent, atât de elegant*

Introducere

Renegatii cultului tinereții

În cartea sa autobiografică, *Lumea de ieri* (1942), Stefan Zweig povestește cum, la sfârșitul secolului al XIX-lea, la Viena, în Imperiul Austro-Ungar condus de un suveran de 70 de ani înconjurat de miniștri cărora le tremura până și glasul, lipsa de încredere față de tineret era generală. Vai de cel care își păstra o înfățișare copilărească! Nici serviciu nu-și găsea. Iar numirea lui Gustav Mahler, la 37 de ani, în funcția de director al Operei Imperiale a fost o excepție generatoare de scandal. Să fii tânăr însemna o piedică pentru orice carieră. Pentru cei ambițioși era obligatoriu să pară mai în vârstă, să înceapă să îmbătrânească încă din adolescență, să grăbească, bărbierindu-se zi de zi, creșterea bărbii, să-și pună pe nas ochelari cu rame de aur, să aibă gulere scrobite, să încapă în haine strâmte și rigide, să poarte redingote lungi și negre și, în măsura posibilului, să afișeze un început de burtă, garanție a seriozității. A îmbrăca încă de la 20 de ani costumul bătrâneții era condiția *sine qua non* a reușitei. Trebuiau pedepsite generațiile în ascensiune, deja penalizate printr-o educație umilitoare și mecanică, trebuiau smulse din bălbâielile lor de novice, din indisciplina lor de obraznice. Triumf al sobrietății, care impunea vârsta onorabilă drept unic comportament civilizată al omenirii.

Ce contrast față de epoca noastră, în care orice adult încearcă disperat să afișeze însemnele tinereții, practicând confuzia

vestimentară, purtând părul lung ori blugi, când până și mamele se îmbracă exact ca fetele lor pentru a anula orice diferență de vârstă dintre ele! Pe vremuri, generație după generație, oamenii trăiau viața înaintașilor. De acum, înaintașii țin să trăiască viața urmașilor. *Adulțescenți* de 40 de ani, *cincanjuni*, *sexygenari*, drumeți de 70 de ani sau mai mult, cu rucsacul în spate, cu bețele de schi în mână și casca de protecție pe cap, adepți ai mersului scandinav, echipați pentru a traversa strada sau parcul de parcă ar ataca Everestul sau deșertul Kalahari, mămăițe pe trotinete, bunicuți pe role sau pe monociclu. Vertij al regresiei autorizate. Dezacordul generațional este pe cât de comic, pe atât de simptomatic: între tinerii filfizoni strănși în costumele lor ca-n niște corsete și țăncii răscopți cu tâmplele argintii, care umblă care-ncotro în șorturi, cronologia s-a dat peste cap.

Și asta pentru că, între timp, valorile s-au răsturnat: pentru Platon, scara cunoașterii trebuia să urmeze îndeaproape vârsta, și numai individul trecut de 50 de ani putea contempla Binele. Conducerea Republicii lui trebuia să revină, printr-un soi de „gerontocrație temperată”¹ (Michel Philibert), numai celor mai mari, apti să prevină anarhia pasiunilor, să orienteze cetățenii către un grad ridicat de umanitate. Exercițarea puterii se făcea în funcție de autoritatea spirituală. Cu mult înainte de *Benjamin Button* al lui Scott Fitzgerald, Platon, în *Politica*, își imagina cum, în alt timp, „bătrânii care au murit ieșeau din pământ pentru a-și trăi viața invers”, revenind la stadiul de nou-născuți. Astfel, vedea copilăria drept capătul existenței, o întoarcere la punctul de plecare după un îndelungat periplu. Începutul era un sfârșit, iar sfârșitul — un început.

În legătură cu acest subiect avem un alt punct de vedere: de un secol încoace, de la hecatomba Primului Război Mondial, când a dispărut o întreagă clasă de vârstă la ordinele unor generali

¹ Michel Philibert, *L'Échelle des âges*, Le Seuil, 1968, p. 63.

iresponsabili, maturitatea este percepută ca o cădere, de parcă a îmbătrâni înseamnă fără excepție a muri puțin.² Războiul are abominabila însușire de a răsturna prioritățile și de a face să piară fiii înaintea taților. Și astfel tineretul ajunge, odată cu suprarealismul și Mai 1968, urmaș al lui Rimbaud, rezervorul tuturor promisiunilor, însăși cristalizarea geniului uman. „Să nu aveți niciodată încredere în cineva trecut de 30 de ani”, va zice agitatorul și pacifistul american Jerry Rubin în anii '60, înainte de a se transforma, la rândul lui, odată trecut de 40 de ani, într-un prosper om de afaceri. Din această inversare s-a născut o nouă atitudine: cultul tinereții, simptom al societăților care îmbătrânesc, ideologie a adulților care își doresc să cumuleze toate beneficiile, lipsa de responsabilitate a copilului și autonomia adultului. Cultul tinereții se distruge pe măsură ce se afirmă: cei care și-l revendică pierd, cu fiecare zi, tot mai mult din dreptul de a și-l asuma, întrucât, la rândul lor, înaintează în vârstă. Un privilegiu efemer e transformat în titlu de noblețe permanent. Demolatorii unei perioade din viață ajung demodații următoarei. Avangardistul candidează cu anticipație la titlul de perimat, tânărul ramolit se transformă în rentier al propriului ramoliment. Până și *baby-boomers*, acești fanatici ai adolescenței, sfârșesc prin a deveni septuagenari sau octogenari. Societatea cultului tinereții are această particularitate ca, departe de a constitui triumful hedonismului, să fie obsedată de senectute încă din copilărie, hăituind-o printr-o supramedicație preventivă. Iar imitarea tinereții veșnice sună din ce în ce mai fals pe măsură ce trece timpul.

Până la 30 de ani, animalul uman nu are vârstă; doar eternitatea se întinde în fața lui. Aniversările sunt pentru el formalități amuzante, inofensive scandări. După aceea sosesc multiplii de

² Trimit aici la prima parte a lucrării *La tentation de l'innocence* (Grasset, 1995) în care analizez metamorfozele bătrâneții și supravalorizarea copilăriei și imaturității în Occident; [*Tentația inocenței*, apărută în limba română la Ed. Nemira, 2005, traducere de Muguraș Constantinescu. (N.r.)]

zece, lista deceniilor 30, 40, 50. În primul rând, a îmbătrâni e ca și cum ai fi arestat la domiciliu în calendar, ca și cum ai deveni contemporan cu epoci revolute. Vârsta umanizează durata, dar o și face mai dramatică: tristețea de a intra în rânduri, de a fi prins în condiția comună. Am eu o vârstă, dar nu mă și simt de vârstă respectivă, înregistrez un decalaj între reprezentările asociate cu etatea civilă și ceea ce resimt. În momentul în care decalajul devine, cum se întâmplă astăzi, major, când un cetățean olandez de 69 de ani face plângere la adresa statului, în 2018, pentru a-și modifica etatea civilă, întrucât se simte sufletește ca un bărbat de 49 de ani și este discriminat din acest motiv atât la serviciu, cât și în viața amoroasă, e semn că asistăm la o schimbare de mentalitate. Și-n bine, și-n rău. Este revendicat dreptul de a trăi de mai multe ori, după propria dorință. Nu ne mai arătăm vârsta, deoarece vârsta a încetat să ne mai clădească ori să ne mai dărâme, nemaifiind decât o variabilă printre altele. Nu mai vrem să fim legați de data noastră de naștere, de sex, de culoarea pielii ori de statutul social: bărbații doresc să fie femei și invers, sau nici una, nici alta, alții se iau drept negri, bătrânii — drept bebeluși, adolescenții își falsifică documentele pentru a putea bea alcool sau intra la discotecă, condiția umană scapă cu totul și de peste tot, pătrundem în epoca generațiilor și identităților lichide. Nu mai acceptăm să cedăm intimidării numerelor mari și reclamăm dreptul de a deplasa cursorul după propria voință. Proaspăt naturalizați în tribul cincantenarilor ori al sexagenarilor, începem prin a refuza codurile. Vârsta este o convenție căreia fiecare i se adaptează cu mai multă sau mai puțină bunăvoie, închizând indivizii în roluri și posturi pe care dezvoltarea științei și prelungirea duratei de viață le fac desuete. În ziua de azi, mulți își doresc să scape de o asemenea constrângere și să profite de perioada de grație dintre maturitate și bătrânețe pentru a reinventa o nouă artă de a trăi. Este ceea ce am putea numi vara indiană a vieții; generația *baby-boomers* e, din acest punct de vedere, pionieră, căci a creat

drumul pe care apoi a urcat. După ce a reinventat tinerețea, și-a închipuit că reinventează bătrânețea. Ești viteaz câtă vreme vârsta psihologică nu coincide cu aceea biologică și socială. O fi natura maestrul nostru, dar mai puțin decât oricând și călăuza noastră. Înaintăm rezistând ucizurilor ei, fiindcă nu ne clădește decât distrugându-ne, cu mărșăla ei indiferență.

Autobiografie intelectuală și, în egală măsură, un manifest, cartea de față tratează o singură problemă: lungul timp al vieții. Ținta îi este perioada medie, de dincolo de 50 de ani, când nu ești nici tânăr, nici bătrân, dar ești locuit întotdeauna de o abundență de poftă. În acest interval se pun cu acuitate toate marile întrebări ale condiției umane: dorim să trăim mai mult sau intens, să o luăm de la capăt ori pe alt drum? Să te recăsătorești, să vrei o nouă carieră? Cum să eviți oboseala vârstei, melancolia crepusculului, cum să treci prin marile bucurii și marile dureri? Care să fie forța ce te ține la suprafață, în pofda amărăciunii ori a sâstiseli? Aceste pagini sunt dedicate tuturor celor care, în plină toamnă, visează la o nouă primăvară și își doresc să alunge iarna cât mai departe, între anotimpurile vieții.

Partea întâi

Vara indiană a vieții
—

Capitolul 1

Renunțarea la renunțare

„Să îmbătrânești este deocamdată singura modalitate care s-a găsit pentru a trăi mult.”

Sainte-Beuve

Ce s-a schimbat în societate din 1945 încoace? Acest lucru fundamental: viața a încetat să mai fie scurtă, efemeră precum un tren care trece, pentru a relua o metaforă a lui Maupassant. Sau, mai degrabă, este simultan prea scurtă și prea lungă, oscilând între povara plictisului și scânteierea urgenței. Fie se-ntinde pe perioade interminabile, fie trece ca un vis. De un secol, specia omească joacă într-adevăr cartea prelungirilor, cel puțin în țările bogate, unde speranța de viață a crescut de la 20 la 30 de ani peste medie. O îngăduință ce variază în funcție de sex și de clasa socială. Medicina, „această formă armată a finitudinii noastre” (Michel Foucault), ne acordă o generație suplimentară. Un imens progres, întrucât acestei voințe de a trăi plener îi corespunde o amânare a bătrâneții, care, cu două veacuri în urmă, începea la vârsta de 30 de ani.³ Speranța de viață, care era, în 1800, între 30 și 35 de

³ Patrice Bourdelais, în *Le Débat* nr. 82 (mai 1994), amintește că, în 1750, doar între 7% și 8% din populația franceză își sărbătorea cea de-a șizecea aniversare. În 1985, 82% din bărbații adulți și până la 92% din femei aveau șansa de a atinge vârsta de 60 de ani. Unui sexagenar din zilele noastre îi trăiesc părinții, rudele colaterale, copiii și nepoții. Până la patru generații pot coabita în cadrul aceleiași familii, mai ales în cazul femeilor. În secolul al XVIII-lea, bătrânețea începea când nu mai puteau fi folosite armele ori pe la 60 de ani. Faptul că speranța de viață atinge acum 110 ani privește un număr tot mai mare de oameni. Rata centenarilor crește în Franța cu 7% pe an.

ani, a crescut la 45–50 de ani în 1900 și, de atunci, am câștigat un supliment de trei luni în fiecare an. O fetiță din două, născută acum, va fi centenară. Longevitatea se răsfrânge asupra tuturor, încă din copilărie, și nu are legătură numai cu cei care se apropie de capătul vieții, ci cu toate categoriile de vârstă. Să știi de la 18 ani că poți să trăiești 100 de ani, cum e cazul *milenialilor*⁴, dă peste cap total concepția noastră despre studii, despre carieră, despre familie, despre iubire și face din existență un drum lung și sinuos, cu posibilitatea de a rătăci pe alocuri, de a hoinări și având dreptul la ratări și reluări. De acum, *avem timp*: e inutil să te repezi să te căsătorești și să faci copii la 20 de ani, să-ți termini prea devreme studiile. Putem cunoaște mai multe tipuri de formare profesională, putem avea mai multe meserii, mai multe căsătorii. Ultimatumurile societății nu sunt atât ignorate, cât ocolite. Am câștigat o calitate: indulgența față de propriile noastre ezitări. Și o provocare: panica în fața opțiunilor.

Ușile batante

50 de ani este vârsta la care începi cu adevărat să întrezezi scurtimi-
mea vieții. Animalul uman cunoaște atunci un soi de suspendare
între două ape. Odinioară, timpul se mișca spre un țel: perfecțiune
spirituală sau împlinire umană; el era orientat. Dar iată că între
ieri și azi se deschide o paranteză inedită. Despre ce este vorba,
în cazul de față? *Despre un răgaz care lasă viața deschisă ca niște uși
batante*. Formidabil pas înainte, care dă totul peste cap: raporturile

⁴ *Les millenials* sau *Génération Y* sunt cei născuți aproximativ între 1980 și 1994. (N.L.)

dintre generații, statutul salariatului, problema conjugală, finanțarea asigurărilor sociale, costul persoanelor cu dizabilități. Apare o nouă categorie, între maturitate și senectute: cea a „seniorilor“, pentru a prelua un termen latin⁵, persoane aflate într-o formă fizică bună și, descori, mai bine dotate decât restul populației. Este momentul în care mulți, după ce și-au crescut copiii și și-au îndeplinit îndatoririle conjugale, divorțează ori se recăsătoresc. Această schimbare nu afectează numai lumea occidentală: în Asia, în Africa, în America Latină, scăderea fecundității este însoțită de îmbătrânirea populației, fără să se fi gândit cineva la condiția materială a acestei stări de fapt.⁶ Peste tot, politicile publice se gândesc să țină această fracțiune a populației în serviciu până la 65 sau 70 de ani. Vârsta înaintată nu se mai referă doar la un mic număr de supraviețuitori, ci înseamnă de acum viitorul unei părți majoritare a omenirii, cu unica excepție a clasei muncitoare albe americane, supuse unei extrem de neliniștitoare mortalități.⁷ În

⁵ Romanii distingeau, numai pentru bărbați, *infans* – de la 0 la 6 ani, *puer* – de la 7 la 16, *adulescens* – de la 17 la 29, *juvenis* – de la 30 la 45, *senior* – de la 46 la 59, *senex* – de la 60 la 79, *aetate provectus* – după 80 de ani, adică înaintat în vârstă sau, cuvânt cu cuvânt, împins înainte de timpul vieții. Limba latină are două cuvinte pentru timp: *tempus* și *aetas*. *Aetas* înseamnă timpul vieții, proveniența fiind cuvântul *aevum*, care înseamnă viață și durata vieții; în grecește există cuvântul *aiōn*, care înseamnă și măduva spinării, considerată a fi sediul vieții.

⁶ În 2040, în Japonia, 40% din populație va avea mai mult de 65 de ani. În prezent, sunt mai mult de 65 000 de centenari. În China, unde politica de a nu avea decât un copil nu a permis asigurarea reînnoirii generațiilor, există 22,6 milioane de cetățeni trecuți de 80 de ani. Prăbușirea natalității riscă să apese asupra dezvoltării țării care va îmbătrâni înainte de a deveni bogată, conform formulării oficiale. În India, dintre cele 87 de milioane de persoane trecute de 60 de ani, jumătate sunt sărace și lipsite de venituri. În 2060, în Franța vor fi mai mult de 200 000 de centenari. Din 2014, speranța de viață în Franța a ajuns la 79,4 ani pentru bărbați și la 85,3 ani pentru femei. Fenomenul atinge toate țările dezvoltate, fără ca experții să poată depista o cauză univocă. Franța rămâne totuși unul dintre liderii mondiali în ceea ce privește speranța de viață. În legătură cu acest subiect, de consultat *L'Erreur de Faust. Essai sur la société du vieillissement*, Descartes & Cie, 2019, de Jean-Hervé Lorenzi, François-Xavier Albouy și Alain Villemeur.

⁷ Potrivit lui Angus Deaton, laureat al Premiului Nobel pentru economie, durata de viață a populației din regiunea Apalașilor este inferioară celei din Bangladesh. Deaton explică această epidemie de morți prin lipsa de speranță, obezitate și criza opiaceelor, consumul masiv de calmante vândute de laboratoare farmaceutice perfide ducând la un număr halucinant de supradoze. Creșterea mortalității atinge și clasa muncitoare albă din Marea Britanie și ar fi interesant de văzut dacă nu

2050, la scară globală, ar trebui să trăiască de două ori mai multe persoane în vârstă decât copiii. Altfel spus, nu mai există doar una, ci mai multe bătrâneți și singura care merită acest nume este aceea care precedă moartea. Trebuie să procedăm la un decupaj mai fin al scării generațiilor.

Însă scurtimea vieții este și un factor de intensitate și explică febrilitatea unora de a-și devora zilele rămase, grăbiți să câștige ceea ce au ratat sau să prelungească ce au cunoscut. Este avantajul numărării inverse: ne face să consumăm cu aviditate fiecare clipă care trece. După 50 de ani, viața ar trebui să fie cucerită de spiritul urgenței, să fie locuită de o varietate inepeizabilă de pofte.⁸ Cu atât mai mult cu cât, în orice moment, putem fi terminați de o boală sau de un accident. „Din ceea ce sunt acum nu reiese că trebuie să mai fiu și după”, spunea René Descartes. Nesiguranța zilei de mâine, în pofida progreselor medicinei, nu este mai puțin tragică decât în secolul al XVII-lea și nu atenuează precaritatea fiecărei zile care începe. Longevitatea este un adevăr statistic, dar nicidecum o garanție personală. Ne deplăsam pe poteca abruptă a unei creste care ne permite să vedem panorama de ambele părți.

Trebuie să distingem între viitor — categorie gramaticală și viitor — categorie existențială, cea din urmă implicând o a doua zi nu atât contingentă, cât mai ales râvnită și așteptată. Uneia îi ești supus, pe cealaltă o construiești, una ține de pasivitate, cealaltă, de activitatea conștiinței. Mâine va fi frig sau va ploua, dar, indiferent de cum va fi vremea, tot voi pleca în călătorie, fiindcă așa am hotărât. Poți rămâne viu până foarte târziu, dar să și exiști, în sensul în care Heidegger definea ființa drept ceea ce consistă

cumva mișcarea Vestelor Galbene din Franța dovedește aceeași problemă. Să reamintim că diferența dintre speranța de viață a celor 5% cei mai bogați și a celor 5% cei mai săraci cetățeni ai Franței este de 13 ani.

⁸ În legătură cu acest subiect, de consultat cartea extrem de personală și de literară a lui Christine Jordis, *Automnes. Plus je vieillis, plus je me sens prête à vivre*, Albin Michel, 2017.

în însuși existentul ce se proiectează spre înainte?⁹ Pentru om, „cea mai grea povară este să trăiască fără să existe”, spunea mai simplu Victor Hugo¹⁰. Ce e de făcut cu cei 20 sau 30 de ani în plus, care ne-au căzut pe cap din greșeală? Iată-ne ca niște soldați care urmează să fie demobilizați și care vor fi înrolați pentru alte bătălii. Esențial, jocurile sunt făcute, ora bilanțului pare a fi sosit și totuși trebuie să continuăm. Bătrânețea constituie o relaxare paradoxală pentru cei care se tem să trăiască și își spun că dincolo, la capătul lungului drum, se află în sfârșit fâgăduitul Tărâm al Odihnei, unde vor putea cobori garda și lăsa jos povara. Vara indiană, acest anotimp intermediar, inedit în istorie, le înșală speranțele. Tocmai voiau să-și ia vacanța și, când colo, trebuie să continue.

Acest răgaz, *a priori* lipsit de orice conținut, este în același timp pasionant și angoasant. Acest pachet de zile suplimentare trebuie umplut cu ceva. „Progresul meu constă în faptul de a fi descoperit că nu mai progrez”, scria Sartre în *Cuvintele*, în 1964¹¹, pe când avea 59 de ani și își mărturisea nostalgia după „tânăra beție a alpinistului”. Tot acolo suntem, o jumătate de veac mai târziu? Scadența se apropie, posibilitățile se subțiază, dar mai e loc pentru descoperiri, pentru surprize, pentru iubiri răvășitoare. Timpul a devenit un aliat paradoxal: în loc să ne ucidă, ne ia cu el, e vectorul angoasei și al grabei, „pe jumătate livadă, pe jumătate deșert” (René Char). Viața întârzie cum întârzie lungile seri de vară în care aerul înmiresmat, mâncărurile rafinate, compania caldă a celor apropiați fac pe fiecare să-și dorească să prelungească momentul magic și să nu se mai ducă niciodată la culcare.

⁹ Heidegger, *Qu'est-ce que la métaphisique?*, Întrebările I și II, Gallimard, 1938, pp. 34-35.

¹⁰ Victor Hugo, *Les châtiments*, Hachette, 1932, p. 337; [*Pedepsele*, apărută în limba română la Ed. Minerva, 1996, traducere de Ion Balu. (N.r.)]

¹¹ Jean-Paul Sartre, *Les Mots*, Folio Gallimard, pp. 201-202; [*Cuvintele*, apărută în limba română la Ed. Rao, 1997, traducere de Teodora Cristea și Marius Robescu. (N.r.)]